

11. Цикл “Восток”. Фільм дванадцятий. “Красний лиман”// Громадське телебачення — [Електронний ресурс]: Режим доступу// <http://www.hromadske.tv/society/tsikl-vostok-film-dvenadtsati-krasnyi-liman/>.
12. Біля Мар'їнки на міні підірвався цивільний мікроавтобус// Радіо Свобода — [Електронний ресурс]: Режим доступу// <http://www.radiosvoboda.org/media/video/27543621.html>.

Швачка В. Ю.

к.ю.н., доцент, декан юридичного факультету,
Київський університет ринкових відносин

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

В сучасних реаліях українського державотворення останнім часом все більшого значення набувають ідеї децентралізації, вдосконалення форми держави, внесення змін до Конституції України та впровадження державно-правових реформ. А це в свою чергу, потребує наукового дослідження форми державного устрою, як складової форми держави, що в тому числі, розкриває і проблеми територіальної організації та здійснення державної влади.

На думку В.Л. Толстенка, одним із перших кроків правового осмислення та прогнозування подальшого розвитку України є звернення до питання державного устрою в аспекті визначення шляхів його вдосконалення та з'ясування того, який саме тип державного устрою є найбільш адекватним тим суспільно-політичним, економічним та національно-культурним реаліям, що постали перед сучасною Україною [7, с. 91].

В той же час саме поняття «форма державного устрою» як складова форми держави потребує уточнення, оскільки в сучасній юридичній літературі останнім часом зазнає певної критики, у зв'язку з його використанням в двох значеннях. Так, у широкому розумінні державний устрій охоплює коло питань, що стосуються державного ладу в цілому або взагалі вживається як синонім форми держави. У вузькому ж трактуванні даний термін використовується для визначення саме територіальної організації державної влади. У зв'язку з цим ряд авторів сучасності поняття «державний устрій» замінюють на такі поняття як «форма територіально-політичного, політико-територіального або державно-територіального устрою». На думку автора, всі ці поняття можна вважати синонімами, оскільки вони відображають внутрішню будову держави.

Саме форма державного устрою, на думку, О.В. Зайчука, та Н.М. Оніщенко характеризує: а) принципи розподілу держави на складові частини; б) управлінську діяльність держави та організацію населення на її території; в) можливості реалізації прав та інтересів національних меншин щодо самовизначення шляхом надання тій території, де вони проживають, певних пільг із самоврядування; г) взаємодію між центральними, регіональними та місцевими органами влади. [6, с. 98].

Отже, форма державного устрою, за своєю суттю є елементом форми держави, який характеризує внутрішню будову держави, територіальну організацію влади та спосіб (порядок) розподілу території держави на адміністративно-територіальні одиниці, взаємодією між ними у межах держави.

Форма державного устрою завжди має відповідне правове закріплення, вона фіксується у конституції, законах та підзаконних актах. Хоча слід мати на

увазі, що закріплені у конституції положення і реальна дійсність можуть не збігатися і не відповідати дійсному характеру існуючих відносин.

Як вірно зазначає Л.В. Толстенко, держава і право за своєю природою є еволюційними явищами. Тобто форма державного устрою також внутрішньо розвивається. У цьому сенсі можна говорити про певні загальні тенденції внутрішньої еволюції форм устрою сучасних держав [7, с. 94].

Не зважаючи на відносну єдність теоретиків права щодо визначення традиційних типів держав за формою державного устрою, а саме поділ їх на прості і складні [6; 8; 9], існує ряд дослідників які вважають сам факт застосування терміну «проста форма державного устрою» досить сумнівним. Аргументуючи свою позицію тим, що на сьогоднішній день важко визначити критерії простоти чи складності форми державного правління, оскільки дуже часто за своїм устроєм та формами територіальної організації державної влади унітарні держави іноді є більш складними, ніж федерації, конфедерації чи імперії.

Частина науковців взагалі відходить від класичного поділу держав за формою державного устрою на прості і складні, пропонуючи свою власну класифікацію. Так, зокрема, І.Бардецька виділяє змішані та перехідні форми державного устрою, які не можуть бути однозначно віднесені ані до простих, ані до складних форм [2, с. 14].

С.К. Бостан теж підтримує ідею існування перехідних форм державного устрою, але виключно в контексті централізації та децентралізації державної влади. На його думку, існують два «чистих» історичних типи форм державного устрою:

- «централізована» форма державно-територіального устрою, де центральна влада пронизує усю виконавчу вертикаль, інтереси центру домінують над місцевими, а останні не мають будь-якої політичної самостійності. До даної форми державного устрою слід відносити імперію;

- «децентралізована» форма державно-територіального устрою, де територіальна структура держави будується з урахуванням балансу інтересів центру та місцевих територіальних спільнот різних рівнів. До таких форм державного устрою відносяться федеративні і конфедеративні держави які є характерними для епохи громадянського суспільства [1, с. 224].

Крім того, С.К. Бостан зазначає, що між вказаними «чистими» історичними типами форми державно-територіального устрою існують «перехідні» її форми, які зумовлені сутнісними якостями перехідної держави та об'єднують властивості централізованих та децентралізованих держав. До таких форм державного устрою належать унітарні держави, а саме централізовані, відносно централізовані і децентралізовані унітарні держави [1, с. 226].

Прихильниками децентралізації державної влади також є М.І. Корнієнко, М.І. Палієнко, А.С. Яценко. Але на відміну від С.К. Бостона, який вважає, що федерація є тією самою децентралізованою формою державно-територіального устрою, яка більше усіх інших відповідає вимогам громадянського суспільства, оскільки передбачає «зближення» влади до потреб територіальних громад, вони одночасно є і прихильниками унітарної форми державного устрою.

Так, М.І. Палієнко виділяв три способи децентралізації державної влади та форми територіального устрою:

- адміністративну автономію, тобто запровадження широкого і вільного місцевого самоврядування у господарчих і культурних справах без права здійснення законодавчої діяльності;

- політичну автономію, тобто надання автономії окремим областям з правом здійснення законодавчої діяльності у чітко визначених центром межах;

- федеративну союзню державу [5, с. 159].

Аналогічні погляди на проблематику децентралізації влади є характерними і для А.С. Яценко, який зазначав, що автономізація або децентралізація є виразом політичної диференціації суспільства, необхідним розчленуванням надто обширної політичної влади, один із засобів підтримки життєвості в утвореннях, що сильно розрослися [10, с. 359].

Отже, ще А.С. Яценко писав, що слід чітко відрізнити федералізацію від децентралізації, федеровані штати від децентралізованих автономних областей унітарної держави. Ця відмінність полягає в характері влади: чи є вона первісною, власною чи автономною. При федералізмі незалежні частини домовляються й об'єднуються, беруть участь у створенні колективної влади федерального союзу як його органічні члени. При децентралізації у формі автономії спочатку існує самостійна попередньо створена суверенна влада, яка поступається частиною своїх прав та атрибутів окремим територіям. Автономізація є наступною стадією розвитку після створення централізованої системи влади і не вступає в суперечність з унітарною формою правління. [10, с. 344].

В умовах глобалізації та децентралізації державної влади, у більшості унітарних країн Європи, проста форма державного устрою зазнає певних трансформацій. В їх складі все частіше і частіше з'являються автономні утворення, які наділені досить широкими повноваженнями і навіть можуть мати атрибути держави, зокрема, власну конституцію, власні символи і т.д., що в свою чергу, може призвести до регіоналізації державної влади. В зв'язку з чим, ряд науковців за формою державного устрою розрізняють не лише унітарні, федеративні, конфедеративні, а і регіоналістські (регіональні) держави [4, с. 126]. Вважаючи регіоналістську (регіональну) державу специфічною формою державно-територіального устрою. Вся територія такої держави, а не окремі частини, складається з автономних утворень (Італія, Шрі-Ланка, Південно-Африканська Республіка). Цим вона відрізняється і від унітарної держави, і від федерації, оскільки автономії не є суб'єктами федерації. Конститується вона як унітарна, але має деякі риси федерації у вигляді ширшої, ніж в унітарній державі, компетенції місцевої влади [4, с. 126].

Таким чином, розглянувши основні підходи до визначення складових форми державного устрою в сучасних умовах глобалізації та децентралізації державної влади слід зробити висновок про необхідність більш ґрунтовного дослідження існуючих його видів та сприяти пошуку нових оптимальних форм організації, здійснення та взаємодії центральних органів державної влади і органів місцевої влади її територіальних складових.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми теорії держави і права. Частина І. Актуальні проблеми теорії держави: навчальний посібник / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, С.М. Легуша, Н.М. Пархоменко, Т.О. Пікуля, Н.В. Пронюк. – К.: КНТ, 2008. – 288 с.

2. Бардеця И.А. Смешание и переходные формы государственного устройства // Развитие российского права. Материалы региональной научно-практической конференции. – Ростов на Дону, 2005 – С.13-15.
3. Корнієнко М.І. «Обласна (регіональна) автономія: федералізація чи децентралізація?» // Українське право. – 1996. – № 1. – с. 16-23
4. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
5. Палиенко Н.И. Обласная автономия и федерация. – Х., 1917
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К., 2006 – 688 с.
7. Толстенко В.Л. Форма державного устрою як складова поняття форми держави: до методології дослідження» // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 2 (41). – С. 91-97.
8. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. Теория государства и права: [Учеб. пособие для вузов] / В.Н. Хропанюк. – М.: Отечество, 1993. – 343с.
9. Цвік М.В., Петришин О.В. Загальна теорія держави і права.: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / М.В.Цвік, О.В. Петришин. – Х.: Право, 2011. – 572с.
10. Яценко А.С. Теория федерализма. Опыты синтетической теории права и государства. Т.1 / А.С. Яценко. – Юрьев, 1912. – 408 с.